Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 103 1982

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00615-X (häftad)
ISBN 91-22-00617-6 (inbunden)
ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1983

slang men i bästa fall så lättflytande och kvick som endast en eminent talför nation kunnat skapa den. Det svenska språket utvecklades visserligen snabbt under 1700-talet, men inte ens vid seklets slut var det rikt och smidigt nog för att på ett rättvisande sätt kunna återge de franska pjäsernas dialoger. Men kanske dömer eftervärlden för hårt – det är ju möjligt att 1700-talets svenskar inte alls uppfattade det samtida scenspråket som stelt och klumpigt. Gustaf III:s ihärdiga försök att förmå den svenska överklassen att acceptera modersmålet på scenen mötte dock en hel del motstånd. I vad mån teatern över huvud taget bidrog till språkutvecklingen är för övrigt en lika lockande som svårbesvarad fråga.

Dagens litteraturvetenskapliga avhandlingar behandlar oftast senare tiders litteratur. Denna reser för visso också svåra problem för forskaren, men det måste i rättvisans namn konstateras att Marie-Christine Skunckes material måste ha varit ytterst tidskrävande. Rec. kan av egen dyrköpt erfarenhet intyga, att det också krävs en hård beslutsamhet att kämpa sig igenom den ifrågavarande periodens överväldigande mängd av oftast träaktiga dramer på franska och svenska.

Även det svenska handskriftsmaterialet är svårbemästrat. Våra stora bibliotek och arkiv överflödar ju av brev från gustaviansk tid, och viktiga samlingar finns också på åtskilliga slotts- och herrgårdsarkiv. Forskaren är tvungen att göra ett urval för att täcka åtminstone de i sammanhanget viktigaste brevskrivarna. Marie-Christine Skuncke har gjort aktningsvärda ansträngningar i den vägen men har inte gått utanför UUB och huvudstadens många arkiv. I de senare kan man rimligtvis vänta sig att finna ämbetsmännens och de politiska instansernas skrivelser i teaterärenden, men att hitta rätt i de irrgångar som sådana papper råkat passera och spåra upp dem i sina gömslen kräver både skicklighet och tur. Förf. förefaller ha gjort sig stor möda i denna jakt för att om möjligt komplettera tidigare forskares fynd och har inte sällan lyckats.

Rec. är inte rätt person att fälla ett omdöme om avhandlingens engelska språkdräkt, men förf:s teknik att infoga svenska citat i den löpande engelska texten är inte alltid så lyckad: »Someone suggests that 'Boktryckaren' print 'någon liten Politisk Satire'» (s. 119). I gengäld intygas gärna att framställningen är beundransvärt klart och redigt uppbyggd.

Den som ställer upp djärva teser i sin forskning utsätter sig lätt för risken att beslås med grova misstag. Marie-Christine Skunckes avhandling är av annan natur. Metodiskt och pålitligt redovisar den resultaten av studiet av dramatexter och handskrifter av olika slag. Verket har på så sätt blivit ett värdefullt bidrag till den svenska teater- och litteraturhistorien. Läsaren hoppas på en givande fortsättning av detta lyckosamt inledda författarskap.

Lennart Breitholtz

Sten Torgerson: Översättningar till svenska av skönlitterär prosa 1866–1870 1896–1900 1926–1930. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 8.) Gbg 1982.

Sten Torgersons bokmarknadsundersökning om översättningar av fiktion till svenska 1866–1930 – försvarad i Göteborg i febr. 1982 – präglas av solid deskription men rymmer också, tilltalande nog, fixeringar av viktiga problem. Följande frågeställning vågar man kanske utnämna till en i viss mån bärande konstruktion för avhandlingsbygget: vilken vikt har nationers politiska maktposition för styrkan av översättningsströmmar till andra nationer? Eller nedtransponerad till undersökningens historiska scen: kan det visas att kastningarna i Tysklands politiska position i Europa från 1860-talet – styrkan efter segern över Frankrike 1871 – till 1920-talet – svagheten efter nederlaget i första världskriget – återspeglas i förändringar av de tyska översättningarnas kvantitativa betydelse på den svenska bokmarknaden? Och kan det visas att den omvända politiska konjunkturcykeln för Frankrike avsätter motsvarande spår i ned- och uppgångar i flödet av översättningar därifrån? Frågornas vikt för undersökningen framgår av att Torgerson träffat sitt val av år att studera med hänsyn just till dem (s. 19f., s. 103). Dvs. han har kartlagt utbudet av översatt fiktion under fem år omedelbart före det franska nederlaget 1871 (1866–70), fem år mitt under Tysklands politiska hegemoni (1896–1900) och slutligen fem år någon tid efter det tyska sammanbrottet (1926–30).

Enligt min mening visar de siffror Torgerson räknat fram rätt entydigt att strukturen på de svenska förlagens utgivning av fiktion har föga eller inget samband med de politiska styrkeförhållandena i Europa. Det är i och för sig ett givande utbyte av hans arbete. Torgerson anstränger sig emellertid att delvis tolka sina tabeller i motsatt riktning. I kap. 8 som behandlar fördelningen av översättningarna under mellanperioden 1896–1900, dvs. centrum för Tysklands politiska maktera, visar siffrorna att tyskarnas andel av den samlade volymen översatt fiktion – mätt i antal titlar – nu sjunkit från 23 % 1866–70 till endast 19 % (s. 63). Inte desto mindre »tycks» för Torgerson »delvis bekräftas här» en iakttagelse från Erland Munch-Petersen att »oversættelsernes kvantitet følger de sprog, som de kulturbærende kredse behersker» (s. 66). Eftersom Torgerson omedelbart innan utvecklat att tyskan fått sin ställning stärkt i de svenska högre skolorna decennierna före sekelskiftet – sålunda i takt med Tysklands politiska expansion – måste »bekräftelsen» innebära att de tyska översättningarna »egentligen» ökat – trots att procentandelen minskat. Att suggerera detta är inte lätt men man möter två varianter i den vägen. Den ena går ut på att resonera om absoluta tal i stället för procentsatser: »Det förstärkta tyska inflytandet tar sig synbara uttryck inom den översatta skönlitteraturen. Den tyska numerären har ökat betydligt: från 48 titlar till 126, fördelade på 82 auktorer. Det är en kraftig uppgång, även om den inte kan mäta sig med den engelskspråkiga» (s. 72f.; jfr också sammanfattningen s. 101). Det sista är förvisso sant. Antalet engelska titlar steg från 66 till 355 (och därmed ökade marknadsandelen från 32 % till 53 %; s. 50, s. 63). Men att göra jämförelser i absoluta tal mellan olika tidpunkter blir rätt vilseledande i en epok av snabbt ökande bokproduktion – Torgerson har själv räknat fram att man får en

ökning från 207 till 666 översatta titlar eller 222% från period I till period II (s. 63).

Ett annat sätt att suggerera framgångar för tyskarna är att jämföra med fransmännen vars andel krympte betydligt mera under samma tid – från 27% till 12%. Upprepade gånger framhålls i kap. 8 att tyska översättningar nu leder över de franska (s. 63), att de tyska har gått om de franska (s. 64) etc. Den negativa utvecklingen för den franska andelen kunde i och för sig stämma med en hypotes om samvariation mellan politiskt inflytande och översättningsflöde. I själva verket finns andra långt mera övertygande förklaringar till den franska nedgången – vilket Torgerson ingalunda är blind för – varom mera längre fram. Och under alla förhållanden blir det inte rimligt att betrakta franska förluster som segrar för tyskarna när det i grund och botten är fråga om en enda vinnare som hela tiden erövrar mer och mer terräng från både tyskar och fransoser: anglosaxarna.

På motsvarande sätt menar jag att Torgerson i kap. 9 delvis kastar ett skevt ljus över siffrorna när han kommenterar förändringen från sekelskiftet till åren 1926–30. Andelarna för anglosaxare, tyskar och fransmän ser i period III ut på följande vis: 55%, 12% och 13% (s. 79). För tyskans del innebär ju siffrorna en påtaglig kräftgång (från 19% till 12%) men för franskans del är det fråga om en obetydlig förskjutning (från 12% till 13%) som inte ger underlag för en beskrivning av följande typ: »Påfallande är franskans kraftiga frammarsch» (s. 80). Eller: »Den uppdämning av importen från Frankrike, som kunde konstateras under åren 1896–1900 i jämförelse med föregående femårsperiod, har till synes släppt.» (s. 90) Svårigheten att lösgöra sig från den förfelade hypotesen spåras också i Torgersons sätt att närma sig en del resultat från det projekt som pågått vid tyska institutionen i Stockholm från 1970-talets mitt. Man har där velat studera tysk kultur och litteratur i Sverige 1870–1933 utifrån en tes om en successivt tilltagande orientering mot Tyskland fram till 1918 och sedan en lika successivt avtagande – dvs. med utgångspunkter snarlika Torgersons egna (se deklarationen från Helmut Müssener & Gisela Frandsen i projektpublikationen *Nicht nur Strindberg* 1979 s. 52). Emellertid verkar man ha haft svårt att belägga tesen. I varje fall är det ett föga lyckosamt val när Torgerson drar fram Axel Fritz' stringenta uppsats »Deutschsprachige Dramatik auf dem schwedischen Theater 1870–1933» (*Nicht nur Strindberg* s. 75 ff.) för att styrka »ökad lyhördhet för allt tyskt» efter 1870 (s. 66). Den visserligen grovmaskiga repertoarstatistiken i uppsatsen visar att tyskans andel *sjönk* från 21,3% 1737–1863 till 18,8% 1863–1913 och sedan låg kvar på den nivån 1913–1933. (Perioden 1933–50 halveras däremot procenttalet till 9,6%.) Lika litet styrker Gösta Björns uppsats »Deutsche Literatur in den Deutschbüchern des schwedischen Gymnasiums 1870–1933» att tyskan skulle förlorat terräng i de svenska skolorna på 1920-talet (s. 81). Vad Björn utreder är utfallet av pedagogiska motsättningar *inom* skolämnet. Både av dessa och andra uppsatser från Stockholmsprojektet får man intrycket att 1930-talet med nazismens seger i Tyskland innebar en avgörande försvagning av det tyska kulturinflytandet i Sverige men däremot knappast 1920-talet.

Jag är angelägen framhålla att Torgerson upprepade gånger understryker den engelskspråkiga fiktionens kvantitativa övertag gentemot den franska och tyska under hela epoken liksom att överläget kontinuerligt förstärks (s. 50, s. 63 f., s. 69, s. 80, s. 84, s. 100 f., s. 193). Därvidlag finns inget att klaga på. Men jag skulle önskat att han ordentligt inskärpt att de engelskspråkiga författarnas förkrossande dominans i epokens slutskede (1926–30) i praktiskt taget hela sin vidd fanns etablerad redan vid sekelskiftet. Ökningen från 53% då till 55% 1926–30 ter sig marginell jämfört med den uppgång från 32% till 53% som ägde rum mellan perioderna 1866–70 och 1896–1900. Vill man spåra de faktorer som styrt strukturen av översättningsutbudet måste man ha ögonen öppna för när de avgörande förskjutningarna inträffar i utbudets sammansättning. Torgersons egna siffror antyder att nyckeln till den förenade engelska och amerikanska dominansen på den svenska fiktionsmarknaden under 1900-talet är att söka i faktorer som var i fullt sving redan under 1800-talet.

Ett kvistigt problem är från vilken tidpunkt andelen engelskspråkig fiktion blir större än tysk och fransk – alltså inte när den fått ett förkrossande försprång som vid sekelskiftet utan när den »går om» huvudkonkurrenterna. Karl-Erik Lundevall berörde i förbigående frågan i sin avhandling *Från åttital till nittital* (1953): »En genomgång av bokkataloger och litteraturkritik ger ett allmänt intryck av att den tidigare franska hegemonien inom den svenska översättningslitteraturen under 1870- och 1880-talen upphör och övergår till engelska böcker som sedan alltjämt dominerat.» (s. 149) Torgerson menar att han utifrån sitt siffermaterial 1866–70 kan korrigera beskrivningen: »För översättningarnas del ägde [---] den kvantitativa distanseringen av franska verk rum tidigare än Lundevall antar, nämligen 1870.» (s. 51) I sammanfattningen (s. 103) fastslås också att »den markerade ledningen inträder 1870». Jag tror Torgerson gör helt rätt i att vilja flytta tillbaka engelskans ledning i tiden även om jag inte kan se att tanken om 1870 som det strategiska året inte skulle låta sig förenas med Lundevalls – säkerligen avsiktligt – vaga tidsfästning. Men för min del tror jag samtidigt att det skulle vara mera rättvisande att peka på 1850-talet som det strategiska årtiondet (att fixera sig vid ett enskilt år anser jag i princip, ur metodisk synpunkt, här vara en vansklig väg att slå in på). Preliminära resultat från Uppsalaprojektet *Populärfiktion i Sverige 1830–1970* ger följande ungefärliga procentandelar av översatt prosafiktion åt de tre huvudspråken:

	1830–39	*1840–49*	*1850–59*
Engelska	20%	20%	40%
Tyska	44%	17%	17%
Franska	18%	44%	27%

Dessa siffror stämmer väl överens med en sedan länge etablerad uppfattning att den franskimporterade romanen dominerade den svenska marknaden på 1840-talet men att det sker en omorientering mot engelsk prosa på 1850-talet. Torgerson råkar för övrigt själv citera en prominent företrädare för denna uppfattning, Victor Svanberg i 1920-talets början, när han är inne på analys av genreprofilen hos de engelska översättningarna 1866–70 (s. 57). Bokdata för perioden 1860–75 bearbetas också inom projektet men där föreligger – när detta skrivs – ännu inga resultat, ens i preliminär form. Möjligt är givetvis att franskan kommer att visa sig tillfälligt ha återtagit ledningen under 60-talets första hälft.

*

I kap. 6 – det intellektuellt kanske mest stimulerande avsnittet i avhandlingen – diskuterar Torgerson proportionerna mellan svenska original och översättningar 1866–1930 och konfronterar sitt eget material med siffror och påståenden hos en rad föregångare (Sigfrid Wieselgren 1882, Algot Ruhe 1924, Bror Olsson 1936, Sven Rinman 1952, Karl Erik Lundevall 1953, Lennart Thorsell 1957). Han jämför också flitigt med de resultat Erland Munch-Petersen kommit fram till för Danmarks del. Siffrorna från de tre femårsperioderna kompletteras i detta kapitel med räkningar av översättningar och original för fyra mellanliggande år (1880, 1890, 1910, 1920). Med viss rätt kan Torgerson hävda att hans material ger »en säkrare utgångspunkt för diskussioner om översättningsprosans och de svenska originalens ställning på bokmarknaden än vad som tidigare fanns att tillgå» (s. 38). Trots att han uppfört Bernunionens tidskrift *Le Droit d'Auteur* i sin litteraturförteckning tycks han dock ha förbisett att också detta organ i sin statistikdel 1900 och 1901 serverar uppgifter om antal romaner totalt och i översättning för Sverige 1899 och 1900 (för övrigt under intressant jämförelse med Danmark). Siffrorna är inte helt identiska med Torgersons men skillnaderna är små. De är hämtade från *Nordisk Boghandelstidende* i Köpenhamn. Går man direkt till den danska källan – som byggde på veckolistorna i *Svensk Bokhandelstidning* – finner man där motsvarande siffror också för 1897 (årg. 1898 s. 93 f.; för 1896 och 1898 ges endast totala antalet romaner).

Jag skulle gärna sett att Torgerson dröjt litet mer vid anledningen till att hans siffror i en del fall kraftigt avviker från andras. En huvudförklaring blir nu att medan Wieselgren, Ruhe och Olsson utgått från *Årskatalog för svenska bokhandeln* (ÅK) har han själv utnyttjat de mera noggranna fem- och tioårskatalogerna (SBK) (s. 36 f.). Samtidigt får man i ett Appendix om källmaterialet veta att »SBK bygger primärt på bokhandelns årskataloger» och att »en mera systematisk komplettering ur de av arkivbiblioteken erhållna boktryckerileveranserna har inte skett förrän i vol. 1906/10 av SBK» (s. 113). Men hur kommer det sig då att siffrorna kan bli så olika för enskilda år före 1906 beroende på om man utgår från ÅK eller SBK? Det ger Torgerson inget svar på. Den väsentliga förklaringen torde emellertid vara enkel. Årskatalogerna var ett otåligt efterfrågat orienterings- och reklaminstrument i sortimentsbokhandeln och redigerades ut i stor hast. En del av ett års förlagsprodukter hann därför komma in först i nästa års katalog. Stickprov visar att den procentuella mängden av förseningar växlar betydligt år från år, troligen beroende på en rad olika faktorer såsom den aktuella redaktörens arbetsförhållanden, enskilda förläggares intresse att snabbt presentera exemplar för registrering i katalogen etc. Men i varje årskatalog anges regelbundet om en viss intagen titel är tryckt ett annat år (normalt det närmast föregående). 1880 visar sig vara ett år där ovanligt många översatta romaner hunnit in först i följande årskatalog dvs. ÅK 1881 – enligt min beräkning ungefär 20 % av det under 1880 tryckta antalet. När Torgerson efter sin räkning utifrån SBK här kommer fram till en betydligt högre siffra än vad Wieselgren en gång gjorde (s. 38) torde det just bottna i att Wieselgren nöjt sig med att summera översättningarna i ÅK 1880 och inte tagit hänsyn också till dem som sedan inflöt i ÅK 1881. Men är man medveten om systemet bör man kunna komplettera sig fram till ungefär samma resultat med hjälp av enbart årskatalogerna som om man tar sin utgångspunkt i SBK – nota bene så länge man är intresserad av år före 1906.

I detta sammanhang vill jag passa på och påtala ett par resonemang (s. 42 längst ned, s. 107) som tyder på att Torgerson inte haft klart för sig att årtalet inom den enskilda boknotisen i SBK med största sannolikhet endast avser att informera om tryckår utan föreställt sig att det gäller »utgivningsår». Denna missuppfattning har förlett honom till att i några fall föredra kartan framför verkligheten och ta fasta på årtal i SBK trots att de visat sig strida mot tryckåret i själva boken (s. 107).

Torgerson kommer fram till att den genomsnittliga andelen för svensk originalprosa under hans mätår ligger på 44 % (s. 40) och menar att Bror Olssons påstående om ett snitt på ungefär 50 % därmed »framstår som onyanserat och felaktigt». Man kan hålla med om det men det finns samtidigt skäl påpeka att de *siffror* Olsson tog fram i själva verket för de flesta av åren ger ungefär samma andel som Torgerson. Bristen låg alltså i Olssons sätt att summera resultatet. Också för Torgerson händer det att analys och kommentarer mera döljer än förtydligar den djupare innebörden i de siffror han med stor energi och noggrannhet räknat fram. Han kunde undvikit det genom att mera renodla en aspekt i taget i stället för att t. ex. kasta sig och läsaren mellan uppgifter om förändringar i absoluta tal och procent eller mellan analys av prosans totala expansion och frågan om proportionen mellan original och översättningar.

Ett diagram över utvecklingen av förhållandet översättningar–original 1870–1930 (s. 43) arbetar med absoluta tal och här heter det (s. 42) att diagrammet »i förenklad form visar hur kurvorna för översättningar och original följer varandra ganska jämnt fast på olika nivåer fram till 1900». Ser man på den procentuella fördelningen framträder i själva verket en påtaglig och intressant böljegång under perioden 1870–1900 med en ordentlig översättningstopp 1880 (1870: 59 %; 1880: 65 %; 1890: 52 %; 1900: 55 %; tabell 6.4 s. 39). Ett diagram över utvecklingen av den procentuella fördelningen hade tydligt lyft fram denna rörelse. Av metodiska skäl är det emellertid vanskligt att bygga på strukturen av produktionen ett enstaka år. Man utnyttjar därför med fördel den redan av Torgerson framräknade procentuella fördelningen för hela de femårsperioder som år 1870 och år 1900 avslutar (s. 42, s. 44). Vad gäller den 5-årsperiod som 1880 avslutar tog Sigfrid Wieselgren redan 1882 där fram en procentsiffra som jag betraktar som rätt pålitlig (redovisad av Torgerson s. 44). En serie för översättningarnas andel baserad på dessa siffror kommer att se ut på följande vis: 1866–70: 54 %; 1876–80: 70 %; 1890: 52 %; 1896–1900: 59 %. Böljegången framträder här förstärkt men dessutom påminns man vid den omkastade relationen mellan ingångs- och utgångsläge om det riskabla att fixera sig vid siffran för ett enstaka år. Det är säkert mera rättvisande att tala om en förstärkt ställning för översättningarna vid sekelskiftet jämfört med läget vid 1860-talets slut än tvärtom. Torgerson verkar på sätt och vis också själv ha uppfattat saken så. Det heter nämligen s. 44: »Under 1860-talets senare hälft hävdar sig originalen kvantitativt sett» och om utgivningen 1896–1900 längre fram (visserligen inte direkt jämförd med 1860-talets utan med 1890 års produktion): »Den inhemska prosan har en svagare ställning nu i jämförelse med över-

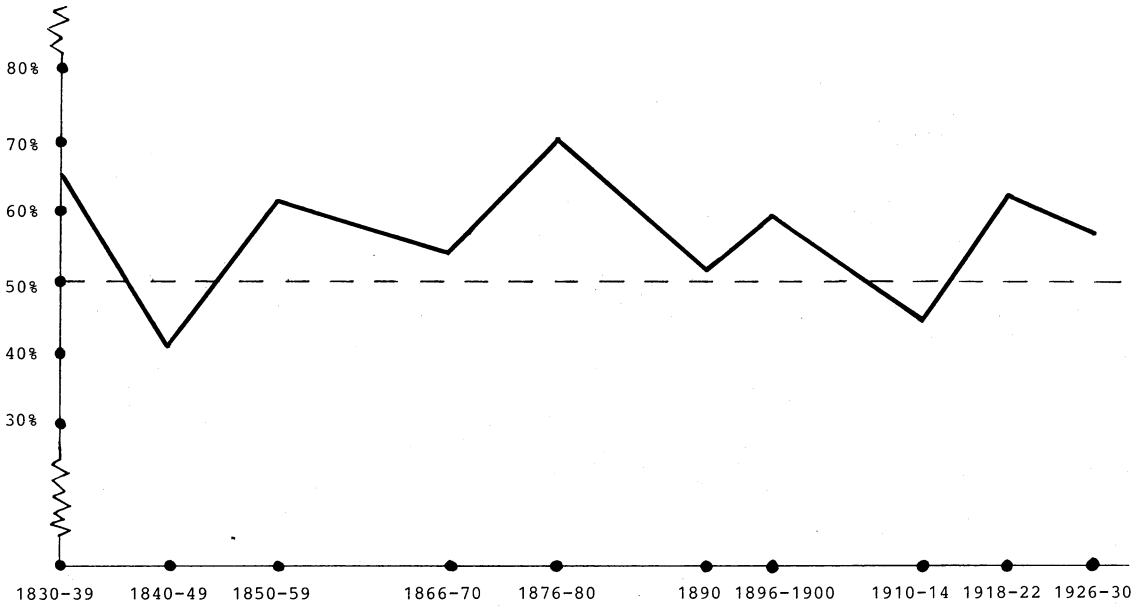

Diagram 1. Översättningarnas andel av fiktionsutgivningen (procent av titlar) 1830–1930.

sättningarna och utgör endast 41 %.» (s. 45) Svagheten är att dessa enskilda observationer inte görs till underlag för en helhetsbild av utvecklingen utan i stället kommer i en egenartad motsättning till ovan citerade karakteristik av vad diagrammet visar.

De synnerligen intressanta kastningar i proportionen översättningar–original som uppträder under 1900-talets första decennier har Torgerson med större framgång lyckats förmedla till läsaren (s. 46 ff.). Men läsaren borde ha påmints om att den bilden i allt väsentligt redan tagits fram av Algot Ruhe (jfr s. 35 där Ruhes siffror och iakttagelser återges). I sammanhanget får man i stället en mindre relevant hänvisning till Thorsell (s. 47) som endast belagt en ökning av originalprosan i absoluta tal i seklets början. Detta har kanske att göra med det tidigare kritiserade draget hos Torgerson att blanda ihop resonemang om olika aspekter. I varje fall är det perioden 1908–1914 som har strategisk vikt: då ligger fiktionsöversättningarna hela tiden under på bokmarknaden (s. 47) vilket inte torde ha hänt sedan 1840-talet under en följd av år. Underläget är dessutom vissa år markant (t. ex. endast 40 % 1912; s. 47). Fr. o. m. 1917 har emellertid översättningarna definitivt återvunnit en klar dominans och ligger Torgersons mätår 1920 på 63 % (s. 47; procentsiffran tabell 6.4 s. 39). Under perioden 1926–30 har ledningen krympt till 57 % (s. 39). Man är alltså där på ett ungefär tillbaka till läget vid sekelskiftet (59 %). Vidstående procentkurva, som också utnyttjar preliminärresultat från Uppsalaprojektet för perioden 1830–59, illustrerar förskjutningarna i översättningarnas andel under epoken 1830–1930.

*

Vad ligger då bakom dessa växlingar i proportionen original–översättningar – dramatiska omkastningar i början av 1900-talet, mindre dramatiska men dock uppenbara upp- och nedgångar perioden 1865–1900? Torgerson är säkert på rätt spår när det om underläget för översättningarna 1908–1914 heter: »Troligen har Sveriges anslutning till Bernkonventionen givit utslag i materialet. Man fruktade de stigande kostnaderna för översättningarna, sedan man måste betala författarhonorar.» (s. 47 jfr också s. 70) Man kan endast beklaga att han inte med mera energi gett sig i kast med att utreda förändringarna i översättningsrätten under sin epok och att systematiskt bearbeta frågan vad förändringar i denna rätt kan ha haft att betyda som orsaksfaktor för växlingar i totalproduktionen, i proportionen mellan översättningar och original och sist men inte minst i de olika språkens andelar av den översatta fiktionen. Visserligen finner man utströdda genom hela avhandlingen en imponerande mängd hänvisningar till detta komplex (s. 26, s. 44, s. 47, s. 48, s. 54, s. 57, s. 66, s. 70, s. 75, s. 76, s. 78, s. 83, s. 84, s. 87, s. 91, s. 98, s. 104). Men tyvärr blir det oftast upprepningar av samma uppgifter eller synpunkter som stannar vid det oprecisa och ytliga. Här och där noterar man goda ansatser i likhet med exemplet ovan. När danskans andel av översättningarna sjunker från 13 % 1866–70 till endast 5 % 1896–1900 sammanställer Torgerson detta utmärkt med uttalanden i Svensk Bokhandelstidning 1882 att fördyringen av översättningar efter konventionen mellan Danmark och Sverige 1879 om ömsesidigt författarskydd lett till att översättningarna från danska till svenska minskat (s. 75 f.). Strax innan (s. 75) konstateras att 75 % av författarupp-

sättningen i det franska utbudet 1896–1900 bestod av »gamla bekanta» – för perioden 1866–70 har man tidigare fått en siffra på nivån 60% (s. 59). »Gamla klassiker och följetongslitteratörer dröjer sig kvar i stor utsträckning, helst som flera av dem ej drog några kostnader i form av honorar. Effekten av separatöverenskommelsen med Frankrike slår igenom.»

Här åsyftade separatöverenskommelser med Danmark 1879 och Frankrike (jämte Italien) 1884 har då kortfattat omnämnts i den jämförande översikt av hur de olika språken hävdat sig som inleder detta kapitel 8 om översättningarna under perioden 1896–1900. Men läsaren får aldrig besked om den precisa innebörden i dessa konventioner eller ens om den klyfta som gapade mellan skyddet för översättningar mellan de skandinaviska språken – i princip samma skydd som för originalutgivning dvs. 50 år efter författarens död – och för översättningar från andra konventionsländer (vilka fram till Sveriges inträde i Bernunionen 1904 endast var Frankrike och Italien). Under förutsättning att den franske eller italienske författaren förbehållit sig översättningsrätten på titelbladet och föranstaltade om en översättning inom två år efter originalets utgivning skyddades 1885–1897 hans rätt i fem år från originalets utgivningsår. Fr. o. m. 1898 utsträcktes skyddstiden till tio år. Den korta skyddstiden till trots är det uppenbart att under cirka två decennier (jan. 1885 till juli 1904 då också Tyskland och England genom Sveriges inträde i Bernunionen blev skyddade på samma sätt) konventionen kom att separera ut fransk fiktion i en klass för sig som ekonomiskt sett var mera besvärlig och riskabel att arbeta med än tysk och engelsk, främst för de mindre förlagen. Troligen skulle en närmare analys avslöja att den starka tillbakagången för franskan från 1866–70 fram till sekelskiftet i Torgersons material (som ovan nämnts från 27% till 12%) satte in först perioden 1885–1900 dvs. efter det att konventionen trätt i kraft och utövat sina verkningar. Att tyskan utan motsvarande ekonomiska handikapp skulle hålla sin andel bättre hos de svenska förläggarna under 1880- och 90-talen blir också naturligt och saknar säkerligen politisk bakgrund. Det intressanta är snarast att den inte nådde en högre marknadsandel med både franska och danska fiktionsnyheter placerade i skyddat läge.

Som jag tidigare påpekat framträder i Wieselgrens siffror en påfallande topp för fiktionsöversättningar perioden 1876–80 (70%). Kulmen tycks ligga på åren 1876 och 1877. Troligen är just spelet kring översättningsrätten en nyckel till uppgången. Den litterära upphovsmannarätten som fanns stadfäst i särskilda moment redan i TF 1810 och sedan i TF 1812 (missvisande uppgift hos Torgerson s. 27) reglerades efter 1877 i en särskild lag om äganderätt till skrift (ej nämnd i avh.). Den inskränktes samtidigt från »evig» tid till 50 år efter författarens död. Först genom beslut vid 1882 års riksdag, föranlett av motion från Sigfrid Wieselgren, intogs i denna lag det »villkorade» författarskydd för översättningar mellan svenska och icke-skandinaviska språk som ungefär samtidigt genom avtalen med Frankrike och Italien också fick reell innebörd i förhållandet till dessa staters bokmarknad. Det intressanta är nu att det fanns starka krafter i rörelse för att redan i lagens ursprungliga version ta in ett översättningsskydd av 1882 års omfång. Efter avstyrkan från justitieråden i Högsta domstolen 1876 lyfte justitieminister Louis De Geer ut momentet från propositionen 1877 men riksdagens lagutskott återinförde det. Först efter omröstningar i plena försvann skyddet definitivt i den omgången. Förläggarvärlden motarbetade skyddet men risken för nederlag bör ha lett till en accelererande utgivning av översättningar under de hotfulla åren 1876–77 i syfte att maximalt ta tillvara den fria marknadens fördelar så länge de fanns i livet.

Jag är överens med Torgerson att Sveriges inträde i Bernunionen 1904 ligger bakom den omkastning i relationen översättningar–original som han avläst 1908–14. Men hade han trängt djupare in i Sveriges förhållande till Bernunionen under 1900-talet kunde han också ha fått syn på en intressant bakgrund till att översättningskurvan efter 1914 vänder uppåt igen.

Den ursprungliga konventionen 1886 inom unionen föreskrev ett villkorslöst minimiskydd på tio år (exklusive originalets utgivningsår) för översättningar mellan medlemsländerna. Till detta anpassades också den svenska lagen i samband med vår anslutning 1904. Vad innebar nu förändringen i praktiken? Jo, tidigare hade attraktiva nyheter på den engelska och tyska marknaden kontinuerligt och i rask takt exploaterats på den svenska marknaden enligt det gamla fria systemet. Efter den 1 augusti 1904 var hela utgivningen i dessa länder skyddad en 10-årsperiod bakåt. Först med 1915 försvinner skyddet för en tidigare oexploaterad del av produktionen (senare delen av 1904), 1916 blir också originalutgivningen 1905 fri etc. För en stor del av översättningsruschen efter 1914 svarar just en rad förlag som arbetade med billiga priser och endast undantagsvis var intresserade av att lägga ned möda och pengar på att förvärva översättningsrätter. Inför hotet om ändringar i systemet beskrev Per Albin Hansson i riksdagen 1919 i lyriska ordalag förutsättningarna för Nordiska förlagets berömda 25-öresutgivning: »man passade på just vid utgången av den skyddade tiden för att utgiva böcker av stort värde i mycket goda översättningar och till billigt pris». Möjligheterna för dessa förlag att finna objekt som dittills inte exploaterats åtminstone på den billiga marknaden ökar successivt fr. o. m. 1915 och det är endast att vänta att kurvan för översättningarnas andel nu skall gå i höjden.

Billigbokbranschen drabbades emellertid av ett hårt slag 1919. Efter en revision 1908 föreskrev konventionen för Bernunionens medlemsländer att översättningsrätten skulle äga samma varaktighet som rätten över originalverket. Efter utredningsarbete sedan 1911 beslöt riksdagen slutligen 1919 mot kompakt motstånd från socialdemokraterna om en lagändring – med giltighet fr. o. m. 1920 – som skulle göra det möjligt för Sverige att ratificera den ändrade konventionen. Samtidigt som varaktigheten av rätten sänktes till 30 år efter författarens död infördes den nödvändiga pariteten mellan original och översättning. Möjligheten till fri exploatering blev därför starkt begränsad jämfört med tidigare. Original utkomna t. o. m. 1908 var visserligen fortfarande fritt byte men gränslinjen mellan fritt och skyddat kom i fortsättningen under en lång tidrymd att ligga fastlåst i stället för att som perioden 1904–1919 röra sig i takt med tiden. Man ser här en viktig bakgrund till att översättningskurvan åter böjer nedåt under 1920-talet, dock först 1923 på allvar att döma av Ruhes siffror. Orsaken till denna fördröjning av effekten är det tills vidare svårt att ha någon säker mening om.

En energisk fixering av översättningsrätten och dess

utveckling under epoken skulle sålunda enligt min mening ha gett Torgerson nycklar till en del inslag i den process hans siffror speglar. Däremot låter sig givetvis inte den anglosaxiska segermarschen rakt igenom epoken förklaras från det perspektivet, i varje fall inte i huvudsak. Man skymtar i stället en annan faktor: att engelsmän och amerikaner efter hand blev avgjort skickligare än tyskar och fransmän att för det västerländska industrisamhällets masspublik sätta ihop och marknadsföra de komplicerade leksaker för vuxna som vi kallar underhållningsfiktion. Förutsättningarna för framväxten av denna särskilda professionalism är ett fascinerande men hittills föga bearbetat komplex.

*

Till de intressantaste inslagen i Torgersons statistik hör hans beräkning av översättningsintervallen dvs. tiden mellan utgivning på originalspråket och i svensk förstagångsöversättning. Intervallen sjunker enligt honom snittmässigt under epoken, från 4 år 1866–70 via 3,5 år 1896–1900 ned till 2,5 år 1926–30 (s. 101). Emellertid saknar man en signal till läsaren att ta varsamt på siffrorna bl. a. därför att Torgerson lyckats fastställa originalets utgivningsår för endast på sin höjd ⅔ av fallen (framgick vid disputationen). Torgerson har också räknat fram procenten (beräknad på förstagångsöversättningar) för texter som utkom i översättning samma år som originalet dvs. har 0-intervall. Serien blir här 12 %, 10 %, 2 % (s. 55, s. 68, s. 83; redovisas ej i sammanfattningen), dvs. den avslöjar ett *avtagande* tempo i serveringen av utländska fiktionsnyheter på den svenska marknaden något som åtminstone skenbart kontrasterar mot bilden förmedlad av snittsiffrorna. Läsaren ser här ett problem som borde kommenterats.

Svagheterna i Torgersons avhandling bör inte undanskymma att man där också möter åtskilliga goda vetenskapliga kvaliteter, såsom t. ex. respektingivande akribi och klar framställning. Den är en undersökning som genomgående ger solid deskription fotad på energisk materialgenomgång och summerad i väl fungerande tabeller. Som sådan representerar den en insats som forskare på området har all anledning att vara tacksamma för.

Bo Bennich-Björkman

Per Arne Tjäder: *Det unga Sverige. Åttitalsrörelse och genombrottsepok.* Arkiv avhandlingsserie 15. Arkiv för studier av arbetarrörelsens historia. Lund 1982.

Per Arne Tjäders avhandling är ett bidrag till belysningen av problemet om åttitalsrörelsens omfattning, dess uppkomst, sammansättning och successiva sönderfall. Han strävar alltså efter att med större noggrannhet än vad som tidigare varit möjligt fastställa, när »åttitalet» som skolbildning kan sägas ha börjat, vilka som bar upp rörelsen, vilka estetiska och ideologiska positioner som intogs, i vilken utsträckning man utfärdade litterära manifest, utgav tidskrifter eller på annat sätt försökte göra sig gällande som litterär gruppbildning. Inte minst är Tjäder intresserad av vad han kallar den litterära rörelsens självmedvetande. Han menar att det utvecklades ett visst gruppmedvetande, baserat på en allmän ideologisk gemenskap. Ett annat problemkomplex som Tjäder sysslar med i sin avhandling är den s. k. åttitalsindividualismen, och i sin analys av ett antal Strindbergs-texter: *Röda rummet,* noveller ur *Giftas* I, *Utopier i verkligheten, Tjänstekvinnans son, Tschandala, Hemsöborna* och *I havsbandet* försöker han påvisa, hur denna individualism alltmer tar överhand i Strindbergs författarskap, medan samhället mer och mer tenderar att försvinna. Avslutningsvis ägnar Tjäder ett kapitel åt ett antal s. k. uppgörelseromaner om åttitalet av författare som en gång varit medlemmar av *Det unga Sverige.* Det gäller Bernhard Meijers *Excelsior!* (1888), Lundegårds *Röde prinsen* (1889), Levertins *Livets fiender* (1891), Ola Hanssons *Resan hem* (1895) och Geijerstams *Medusas huvud* (1895). I alla dessa romaner berörs åttitalsrörelsen mer eller mindre kritiskt.

Tjäder diskuterar och värderar olika förklaringsförsök till den relativt snabba upplösningen av åttitalsrörelsen. I denna process vill han tilldela Heidenstams renässansprogram en relativt marginell betydelse. Det är frågan om en alltmer markerad kritik mot tendenslitteraturen under hela åttitalet. Rörelsens upplösning vill han beteckna som ett antal individuella positionsförändringar. Man kan heller inte enligt Tjäder tala om någon speciell tidpunkt då åttitalet som skola börjar eller när det slutar.

Min huvudinvändning mot Tjäders undersökning gäller principerna för dess uppläggning, dess »design», om man så vill. För att lösa sitt huvudproblem om åttitalsrörelsens manifestering som grupp, graden av dess sammanhållning etc. har Tjäder utvecklat en modell med utgångspunkt huvudsakligen från en uppsats av Wellek. Han använder sig av ett antal kriterier av främst organisatorisk karaktär för att försöka fånga in, på vad sätt och i vilka former åttitalsrörelsen tedde sig. Hans modell består av följande komponenter: 1) Kotteriet 2) Det litterära programmet eller manifestet 3) Tidskriften 4) Upplösningen 5) Den inre sammanhållningen 6) Sammansättningen 7) Förebilden 8) Den symboliska beteckningen 9) Gruppmedvetandet. Denna modell för beskrivning av hur en litterär grupp etableras, fungerar och upplöses är inte utan ett betydande metodiskt egenvärde. Vi har alltför litet av sådant metodiskt nytänkande inom vårt ämne. Det hindrar inte att man kan ställa sig tveksam till i vilken utsträckning modellen verkligen fungerar i just detta fall. Den ger ett på det stora hela taget ganska negativt resultat. Åttitalisterna – i motsats till exempelvis Namnlösa sällskapet – konstituerade sig aldrig som förening med ritualer, fasta mötesdagar etc. Det blev en kotterisamvaro, t. ex. i fru Edgrens salong. På liknande sätt förhöll det sig med det litterära programmet. Det finns manifestliknande inlägg t. ex. i revyn *1885* och *1886,* men bilden är motsägelsefull, medger Tjäder själv. Och de tidnings- och tidskriftsplaner man har stannar vid ideer med ett par kortvariga undantag.

När en modell ger ett så pass negativt resultat – även om ett sådant i och för sig kan vara klargörande – kan man fråga sig om det är något fel på modellen. Man har en känsla av att rörelsens egenart glider undan maskorna i det metodiska nät som Tjäder konstruerat. Det gäller t. ex. de litterära motiv som favoriseras, den människosyn och den samhällssyn som kommer till uttryck i litterära texter och kritiska artiklar.